מערך שיעור גמרא | מסכת בבא קמא, דף ב ע"ב - ג ע"א

קרן, שן ורגל: שלושה אבות בשור, ומה עושה תולדה ל"קרובה" של האב

קהל יעד: כיתות ז'-ט' · משך: 45 דקות · נלווה: דף עבודה לתלמיד · שיעור 3 מתוך 3

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת וויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י, רמב"ם ושולחן ערוך: ספריא. פסוקים: ספריא (מקרא על פי המסורה), בלי טעמי המקרא.

מטרות השיעור

- התלמידים יכירו את שלושת האבות שבשור: קרן, שן ורגל, ואת המקור של כל אחד מהם בפסוקים.
- התלמידים יכירו את תולדות הקרן, השן והרגל, ויבינו לפי איזה סימן הגמרא משייכת כל תולדה לאב שלה: כוונה להזיק, הנאה מהנזק, נזק מצוי.
- התלמידים יזהו מהלך חוזר בגמרא: "מאי שנא... הני נמי...", והמסקנה שתולדה כמו האב שלה.
- התלמידים ילמדו את ההלכה: תם ומועד, ומתי בעל הבהמה פטור ברשות הרבים (רמב"ם ושולחן ערוך).

מהלך השיעור בקצרה

שלב	מה עושים	זמן
1	פתיחה: שלושה שוורים	5 דקות
2	שלושה אבות בשור, ומקור הקרן	8 דקות
3	תולדות הקרן	12 דקות
4	שן ורגל: המקור בפסוק	8 דקות
5	תולדות השן והרגל	7 דקות
6	הלכה, סיכום ודף עבודה	5 דקות
	סה"כ	**45 דקות**

ציוד: לוח, דף עבודה לכל תלמיד. מומלץ להחזיר ללוח את עץ המשפחה של אבות הנזיקין מהשיעור הקודם.

פתיחה (5 דקות): שלושה שוורים

כותבים על הלוח: **שור אחד נגח חמור של השכן. שור שני נכנס לגינה של השכן ואכל חסה. שור שלישי עבר בחצר של השכן ושבר בדרך כד שעמד על הרצפה.**

שואלים: איזה מהשוורים עשה דבר "רגיל" לשור, ואיזה עשה דבר יוצא דופן? איזה מהם "נהנה" מהנזק? איזה נזק קורה הכי הרבה? רושמים בלוח שלוש מילים: **כוונה, הנאה, מצוי.**

> במשנה ראינו את ה"שור" כאב אחד. היום נראה שבתוך השור יש שלושה אבות שונים. בשיעור הקודם רב פפא אמר שיש תולדות שהן כמו האב ויש שלא. היום הגמרא תעבור אב אחרי אב, ותבדוק כל אחד בעזרת שלוש המילים שעל הלוח.

שלב א (8 דקות): שלושה אבות בשור, ומקור הקרן

ברייתא, בבא קמא ב ע"ב

תָּנוּ רַבָּנַן: שְׁלֹשָׁה אָבוֹת נֶאֱמְרוּ בְּשׁוֹר – הַקֶּרֶן, וְהַשֵּׁן, וְהָרֶגֶל. קֶרֶן מְנָלַן? דְּתָנוּ רַבָּנַן: ״כִּי יִגַּח – אֵין נְגִיחָה אֶלָּא קֶרֶן, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיַּעַשׂ לוֹ צִדְקִיָּה בֶן כְּנַעֲנָה קַרְנֵי בַרְזֶל, וַיֹּאמֶר: כֹּה אָמַר ה׳, בְּאֵלֶּה תְּנַגַּח אֶת אֲרָם וְגוֹ׳״. וְאוֹמֵר: ״בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ, וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח״.

- **שלושה אבות בשור**: רש"י: "הקרן - לנגוח", "השן - לאכול", "רגל - דריסה לשבור את הכלים".
- **"אין נגיחה אלא קרן"**: התורה כותבת "כי יגח". מאיפה יודעים שנגיחה היא בקרן? מצדקיהו בן כנענה, נביא השקר שעשה לעצמו קרני ברזל ואמר "באלה תנגח את ארם" (מלכים א כב, יא). רש"י: "אלמא נגיחה בקרן".
- **"ואומר"**: הגמרא מביאה עוד פסוק, מברכת משה ליוסף: "וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח" (דברים לג, יז).

הרחבה לכיתה חזקה (ב ע"ב): הגמרא שואלת למה צריך את הפסוק השני ("מאי ואומר"). תשובתה: מהפסוק על צדקיהו היינו חושבים שההבדל בין תם למועד הוא רק בקרן תלושה, כמו קרני הברזל, אבל קרן מחוברת תהיה מועדת מתחילתה. הפסוק "בכור שורו" מדבר על קרן מחוברת, ומלמד שגם בה יש תם ומועד. הקטעים על נגיפה ונגיחה (ב ע"ב) ועל "ושלח" ו"ובער" (ג ע"א) לא נלמדים בשיעור הזה.

שלב ב (12 דקות): תולדות הקרן

גמרא, בבא קמא ב ע"ב

תּוֹלְדָה דְּקֶרֶן מַאי הִיא? נְגִיפָה, נְשִׁיכָה, רְבִיצָה, וּבְעִיטָה. [...] נְשִׁיכָה – תּוֹלְדָה דְּשֵׁן הִיא! לָא; שֵׁן – יֵשׁ הַנָּאָה לְהֶזֵּיקָהּ, הָא – אֵין הַנָּאָה לְהֶזֵּיקָהּ. רְבִיצָה וּבְעִיטָה – תּוֹלְדָה דְּרֶגֶל הִיא! לָא; רֶגֶל – הֶזֵּיקָהּ מָצוּי, הָנֵי – אֵין הֶזֵּיקָן מָצוּי.

- **ארבע התולדות**: נגיפה (רש"י: "שדחפה בגופה והזיקה בכוונה"), נשיכה, רביצה (רש"י: "שראתה כלים בדרך והלכה ורבצה עליהן כדי לשברן"), בעיטה (רש"י: "שבעטה ברגליה ושברה את הכלים").
- **למה נשיכה היא לא תולדה של שן?** בשן (אכילה) הבהמה נהנית מהנזק; בנשיכה אין לה הנאה.
- **למה רביצה ובעיטה הן לא תולדה של רגל?** נזק של רגל מצוי (קורה כל הזמן, כי הבהמה תמיד הולכת); רביצה ובעיטה אינן מצויות.
- **ולכן הן של קרן.** רש"י: "דכוונתן להזיק כי קרן ואין הנאה להזיקה כי קרן ואין הזיקו מצוי תדיר".

גמרא, בבא קמא ב ע"ב

אִילֵּימָא אַהֲנֵי; מַאי שְׁנָא קֶרֶן – דְּכַוּונָתוֹ לְהַזִּיק, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתוֹ עָלֶיךָ; הָנֵי נָמֵי – כַּוּונָתָן לְהַזִּיק, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתָן עָלֶיךָ! אֶלָּא תּוֹלְדָה דְּקֶרֶן כְּקֶרֶן, וְכִי קָאָמַר רַב פָּפָּא – אַשֵּׁן וְרֶגֶל.

הגמרא חוזרת לרב פפא מהשיעור הקודם ("יש מהן לאו כיוצא בהן"). אולי הוא מתכוון לתולדות הקרן? לא: מה שמיוחד בקרן הוא **כוונה להזיק**, והבעלים צריכים לשמור; גם בתולדות יש כוונה להזיק, וגם עליהן צריך לשמור. לכן **"תולדה דקרן כקרן"**, ורב פפא התכוון לשן ולרגל.

טיפ למורה: מציירים על הלוח טבלה: שלוש שורות (קרן, שן, רגל) ושלוש עמודות (כוונה להזיק? הנאה? מצוי?). ממלאים יחד את שורת הקרן: כן, לא, לא. את שתי השורות האחרות ממלאים בשלבים ג-ד.

שאלה לכיתה: כלב נשך תיק של ילד. לפי הגמרא, האם זה שן או קרן? למה?

שלב ג (8 דקות): שן ורגל, המקור בפסוק

ברייתא, בבא קמא ב ע"ב - ג ע"א

שֵׁן וְרֶגֶל הֵיכָא כְּתִיבִי? דְּתַנְיָא: "וְשִׁלַּח" – זֶה הָרֶגֶל, וְכֵן הוּא אוֹמֵר: "מְשַׁלְּחֵי רֶגֶל הַשּׁוֹר וְהַחֲמוֹר". "וּבִעֵר" – זוֹ הַשֵּׁן, וְכֵן הוּא אוֹמֵר: "כַּאֲשֶׁר יְבַעֵר הַגָּלָל עַד תֻּמּוֹ".

- **הפסוק**: "ושלח את בעירה ובער בשדה אחר" (שמות כב, ד). מכל מילה לומדים אב אחר.

- **"ושלח" זה הרגל**: כמו בפסוק "משלחי רגל השור והחמור" (ישעיהו לב, כ).
- **"ובער" זו השן**: כמו בפסוק "כאשר יבער הגלל עד תמו" (מלכים א יד, י). רש"י: "הגלל - היינו שן שפעמים מגולה ופעמים מכוסה".

שאלה לכיתה: למה לדעתכם התורה כתבה את השן ואת הרגל באותו פסוק? במה הן דומות?

שלב ד (7 דקות): תולדות השן והרגל

> **גמרא, בבא קמא ג ע"א**
>
> תּוֹלְדָה דְּשֵׁן מַאי הִיא? נִתְחַכְּכָה בְּכוֹתֶל לַהֲנָאָתָהּ, וְטִינְפָּה פֵּירוֹת לַהֲנָאָתָהּ. מַאי שְׁנָא שֵׁן – דְּיֵשׁ הֲנָאָה לְהֶזֵּיקוֹ, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתוֹ עָלֶיךָ; הָנֵי נָמֵי – יֵשׁ הֲנָאָה לְהֶזֵּיקָן, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתָן עָלֶיךָ! אֶלָּא תּוֹלְדָה דְּשֵׁן כְּשֵׁן, וְכִי קָאָמַר רַב פָּפָּא – אַתּוֹלְדָה דְּרֶגֶל.

> **גמרא, בבא קמא ג ע"א**
>
> תּוֹלְדָה דְּרֶגֶל מַאי הִיא? הִזִּיקָה בְּגוּפָהּ דֶּרֶךְ הִילּוּכָהּ, בְּשָׂעָרָהּ דֶּרֶךְ הִילּוּכָהּ, בְּשִׁלִּיךְ שֶׁעָלֶיהָ, בִּפְרוּמְבְּיָא שֶׁבְּפִיהָ, בְּזוֹג שֶׁבְּצַוָּארָהּ. מַאי שְׁנָא רֶגֶל – דְּהֶזֵּיקוֹ מָצוּי, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתוֹ עָלֶיךָ; הָנֵי נָמֵי – הֶזֵּיקָן מָצוּי, וּמָמוֹנְךָ וּשְׁמִירָתָן עָלֶיךָ! אֶלָּא תּוֹלְדָה דְּרֶגֶל כְּרֶגֶל, וְכִי קָאָמַר רַב פָּפָּא – אַתּוֹלְדָה דְּבוֹר.

- **תולדות השן**: בהמה שהתחככה בקיר כדי ליהנות (להתגרד) והפילה אותו, או שהתגלגלה על פירות להנאתה ולכלכה אותם. הסימן: **הנאה**.
- **תולדות הרגל**: נזק בדרך הליכה, בגוף, בשיער, במשא שעליה ("שליף"), ברסן שבפיה ("פרומביא") או בפעמון שבצווארה ("זוג"). הסימן: **נזק מצוי**.
- **שוב אותו מהלך**: "מאי שנא שן... הני נמי", ולכן תולדה דשן כשן ותולדה דרגל כרגל. רב פפא לא התכוון אליהן. הגמרא ממשיכה לחפש באבות האחרים, ומגיעה בסוף (ג ע"ב) לצרורות שראינו בשיעור הקודם.

הלכה וסיכום (5 דקות)

האב	הסימן שלו	תולדות	כמה משלמים (להלכה)?
קרן	כוונה להזיק	נגיפה, נשיכה, רביצה, בעיטה	תם: חצי נזק; מועד: נזק שלם. גם ברשות הרבים
שן	הנאה מהנזק	התחככה בכותל, טינפה פירות להנאתה	נזק שלם ברשות הניזק; פטור ברשות הרבים
רגל	נזק מצוי	בגופה, בשערה, במשא, ברסן, בפעמון	נזק שלם ברשות הניזק (צרורות: חצי נזק); פטור ברשות הרבים

מקורות להלכה: בהמה שעשתה מעשים "שאין דרכה לעשות תמיד... כגון שור שנגח או נשך" משלמת חצי נזק (שולחן ערוך, חושן משפט שפט, ב; רמב"ם, נזקי ממון א, ב), וכך גם תולדות הקרן "בין ברשות הניזק בין בר"ה" (שולחן ערוך שם, יט). "השן מועדת מתחלתה לאכל את הראוי לה. והרגל מועדת מתחלתה לשבר בדרך הלוכה" (רמב"ם שם א, ה). שן ורגל פטורות ברשות הרבים, "מפני שיש לה רשות להלך כאן וכאן" (רמב"ם שם א, ח; שולחן ערוך שם, טו). רשימת התולדות: רמב"ם שם א, י; שולחן ערוך חושן משפט שץ, א (רגל) ושצא, א (שן).

בדקה האחרונה מחלקים את דף העבודה. אפשר לתת את חלק א בכיתה ואת שאר החלקים כשיעורי בית.

שאלות לדיון

1. למה הגיוני שבעל שור שנוגח בפעם הראשונה (תם) משלם רק חצי נזק, ואילו על אכילה ודריסה הוא משלם נזק שלם?

2. למה בהמה שאכלה או דרכה ברשות הרבים פטורה? מה היה קורה אילו כל בעל בהמה היה צריך לשלם על כל דבר שהיא דרכה עליו ברחוב?

3. כוונה, הנאה, מצוי: איזה מהסימנים האלה מחייב את הבעלים להיזהר יותר? נמקו.

4. חשבו על "תולדות" של היום: קורקינט חשמלי, רחפן, כלב גדול בגינה ציבורית. לאיזה אב הייתם משייכים כל אחד?

נספח: תשובות לדף העבודה

חלק א: (1) שְׁלֹשָׁה (2) נְגִיחָה (3) נְשִׁיכָה (4) הֲנָאָה (5) מָצוּי (6) בְּכוֹתֶל (7) בְּזוֹג. המילה "צְרוֹרוֹת" במחסן היא המיותרת (צרורות הם תולדה של רגל, אבל הם לא בקטע הזה).

חלק ב: (1) שן (אב): יש לה הנאה מהנזק; (2) תולדה של קרן (נגיפה): כוונה להזיק, בלי הנאה, לא מצוי; (3) תולדה של שן: הנאה מהנזק; (4) רגל (אב): נזק מצוי בדרך הליכה; (5) תולדה של קרן (רביצה): כוונה להזיק, לא מצוי; (6) תולדה של רגל (זוג): נזק מצוי בדרך הליכה; (7) תולדה של קרן (נשיכה): אין הנאה מהנזק, לכן לא שן.

חלק ג:

1. מהפסוק על צדקיהו בן כנענה, "באלה תנגח את ארם" (מלכים א כב, יא), ומברכת משה ליוסף, "וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח" (דברים לג, יז).

2. בשן יש הנאה מהנזק, ובנשיכה אין. נזק של רגל מצוי, ורביצה ובעיטה אינן מצויות.

3. בקרן יש כוונה להזיק, והבעלים צריכים לשמור. גם בתולדות יש כוונה להזיק, ולכן "תולדה דקרן כקרן".

4. "ושלח" זה הרגל ("משלחי רגל השור והחמור"); "ובער" זו השן ("כאשר יבער הגלל עד תמו").

5. בחצר של אחר: הבעלים משלמים נזק שלם מן היפה שבנכסיו (רמב"ם, נזקי ממון א, ב; שולחן ערוך, חושן משפט שפט, ב). ברחוב: פטורים, כי לבהמה יש רשות ללכת שם (רמב"ם שם א, ח; שולחן ערוך שם, טו).

חלק ד: שאלה פתוחה. כל תשובה מנומקת מתקבלת. כיוון אפשרי: אכילה ודריסה הן דרכה של הבהמה ("מועדת מתחלתה"), ולכן הבעלים היו צריכים לצפות אותן ולשמור; נגיחה של שור תם היא דבר יוצא דופן שהבעלים לא ציפו לו.